

УДК 343.137.9

DOI 10.36919/3041-1149(Print).2.2024.65-70

Г. П. Власова,*доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України,
завідувач кафедри публічного права,
Київський столичний університет
імені Бориса Грінченка**email: ganna.vlasova78@gmail.com***ORCID ID 0000-0002-5616-3904;****Д. П. Гуріна,***кандидат юридичних наук, доцент,
заступник завідувача лабораторії
науково-організаційного забезпечення
судово-експертної діяльності,
Державний науково-дослідний**експертно-криміналістичний центр МВС України**email: dariyagurina17@gmail.com***ORCID ID 0000-0002-4613-8561;****І. Г. Каланча,***кандидат юридичних наук,
доцент кафедри публічного права,
Київський столичний університет
імені Бориса Грінченка**email: inga.kalancha@gmail.com***ORCID ID 0000-0002-5246-7337**

КРИМІНАЛЬНІ ПРОСТУПКИ ТА ЇХ РОЗСЛІДУВАННЯ: ЧИ ВСЕ ТАК ПРОСТО?

Потреба у законодавчому регулюванні застосування положень Кримінального процесуального кодексу України щодо особливостей досудового розслідування кримінальних проступків та їх судового розгляду має як теоретичне, так і практичне значення. Викривлене трактування норм різними суб'єктами кримінального процесу призводить до неправильного сприйняття ідеї законодавця щодо спрощення кримінального судочинства.

У статті розглянуто науково-практичні підходи щодо кримінальних проступків, етапи становлення, визначення понять та уточнення термінології, механізм застосування з урахуванням потреб у практиці.

Ключові слова: *кримінальні проступки, органи дізнання, дізнавач, Кримінальний процесуальний кодекс України, кримінальний процес.*

Постановка проблеми та її актуальність. Ухвалення 2012 року Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) ознаменувало новий етап розвитку кримінального процесуального законодавства, спрямований на дотримання прав і свобод людини, деформалізації та цифровізації кримінальних процесуальних процедур. Одним із прогресивних положень КПК України став запроваджений у подальшому інститут кримінальних проступків. Саме норми, які стосуються кримінальних проступків, свого часу стали предметом обговорення для багатьох експертних груп, конференцій та інших наукових заходів. Як засвідчила практика, кримінальні проступки пришвидшили досудове розслідування та судовий розгляд відповідної категорії злочинів, запровадивши їх спрощену процедуру. Ефективність вказаного інституту можливо оцінити лише через призму практики застосування, що дозволить визначити позитивні й негативні тенденції для системи кримінального судочинства.

Метою наукової статті є аналіз норм КПК України щодо кримінальних проступків та актуальної практики правозастосування.

Виклад основного матеріалу. У своїх дослідженнях неодноразово наголошували на потребі у запровадженні спрощеного порядку досудового розслідування. Розслідування у формі дізнання кримінальних правопорушень невеликої тяжкості існує вже давно (згадайте протокольну форму досудової підготовки матеріалів) [1–4].

На практиці ж, відповідно до відомостей Єдиного звіту про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2023 року [5], упродовж 2023 року обліковано понад 96 тисяч кримінальних проступків, що становить 20,2 % від загальної кількості облікованих кримінальних правопорушень. Водночас серед кримінальних правопорушень, за якими провадження направлені до суду (пп. 2,3 ст. 283 Кримінального процесуального кодексу України), частка кримінальних проступків становить 29,47 % від загальної кількості. Тож законодавець небезпідставно вважає, що спрощений порядок досудового розслідування у формі дізнання всіх кримінальних правопорушень невеликої тяжкості (2023 року становить 14,2 % від загальної кількості облікованих кримінальних правопорушень) сприятиме зменшенню навантаження на органи досудового розслідування.

Виникає ряд питань: чи не суперечить спрощене провадження щодо проступків принципам змагальності сторін, гласності судового розгляду, презумпції невинуватості, забезпечення доведеності вини, права на захист, безпосередності дослідження показань, речей і документів, публічності, диспозитивності, статті 129 Конституції України?

У цій статті спробуємо деякі моменти пригадати і в деяких намагатимемося розібратися.

Так, з 1 липня 2020 року набрав чинності Закон України № 2617-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень», в українському законодавстві запрацював інститут кримінальних проступків. Шлях до впровадження в практику органів досудового розслідування кримінальних проступків був довгим та охоплював такі етапи:

1. 2008 рік – затвердження Президентом України Концепції реформування кримінальної юстиції, де передбачалося трансформування у кримінальні (підсудні) проступки певну частину злочинів з метою гуманізації кримінального законодавства та визначались концептуальні відмінності між злочином і проступком (Розділ II Концепції).

2. 2012 рік – було внесено два законопроекти (від 28.02.2012 № 10126 та від 03.03.2012 № 10146) щодо інституту кримінальних проступків, однак жоден ухвалений не був.

3. 2015–2018 роки – опрацювання над законодавчими ініціативами про кримінальні проступки Комітетом Верховної Ради України з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності (законопроекти від 19.05.2015 № 2897; від 10.11.2017 № 7279 та від 20.04.2018 № 7279-д)

4. 2018 рік – проект Закону України № 7279 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» [6]. Доопрацьована редакція законопроекту № 7279-д була ухвалена Парламентом 22 листопада 2018 року. 19 квітня 2019 року його підписано Президентом України, а 24 квітня опубліковано в офіційному виданні «Голос України» (№ 79) як Закон України № 2617-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» [7].

5. Згідно з розділом II Закону України «Прикінцеві та перехідні положення» [7] він мав набрати чинності 1 січня 2020 року, проте у зв'язку з ухваленням Закону України від 03.12.2019 № 321-IX набрання чинності було відтерміновано на 1 липня 2020 року.

Кримінальні проступки розслідують засобом щодо проведення дізнання (ст. 215 КПК України), яке можуть здійснювати лише службові особи Національної поліції України, органу безпеки, органу Бюро економічної безпеки України, органу Державного бюро розслідувань, Національного антикорупційного бюро України, у випадках, установлених КПК України, уповноважені особи іншого підрозділу зазначених органів, які уповноважені в межах компетенції, передбаченої цим Кодексом, здійснювати досудове розслідування кримінальних проступків (п. 4-1 ч. 1 ст. 3 КПК України).

Повноваження дізнавачів визначено такими статтями 40-1, 214, 298-1 КПК України. Дізнавач є самостійним у своїй процесуальній діяльності, під час здійснення дізнання **наділяється повноваженнями слідчого**. Дізнавач зобов'язаний виконувати доручення та вказівки прокурора, які надаються в письмовій формі.

Частиною 3 статті 214 КПК України органу дізнання дозволено проводити певні процесуальні дії до внесення відомостей до ЄРДР для з'ясування обставин вчинення кримінального проступку. Це огляд місця події, відібрання пояснень, проведення медичного освідчування, отримання висновку спеціаліста, зняття показань технічних приладів і засобів, вилучення знарядь правопорушення, речей і документів, які були виявлені під час затримання, у процесі особистого огляду або огляду речей.

На думку деяких авторів, вказане може мати деякі ускладнення для сторони захисту в частині обґрунтування в суді клопотань про визнання певних доказів недопустимими в разі застосування для такого обґрунтування доктрини «плодів отруєного дерева» (*доктрина «плодів отруєного дерева» (fruit of the poisonous tree) означає правило, за яким доказ буде недопустимим у суді, якщо він був отриманий завдяки доказам, отриманим незаконно*).

Джерелами доказів у випадку кримінального проступку, крім визначених раніше статтею 84 КПК України, додатково до них є пояснення осіб, результати медичного освідчування, висновок спеціаліста, показання технічних засобів, що мають функцію фото- і відеозапису.

Це можна використати стороною захисту на користь клієнта. У подальшому побачимо, як можна легалізувати ці начебто «недопустимі докази» у випадку зміни правової кваліфікації правопорушення на більш тяжку кваліфікацію та перехід із розслідування кримінального проступку до розслідування злочину.

Такі процесуальні джерела доказів **не можуть бути** використані у кримінальному провадженні щодо злочину, крім ніж на підставі ухвали слідчого судді, що постановляється за клопотанням прокурора. Згідно з вимогами статті 309 КПК України ці ухвали слідчого судді оскарженню не підлягають і заперечення проти них можуть бути подані під час підготовчого провадження. Фактично *аналогічні пояснення осіб (відібрані адвокатом), згідно із законодавством про адвокатуру, отримані адвокатом; результати добровільного медичного освідчування; висновок спеціаліста на запит адвоката, показання технічних засобів, які знайшов адвокат та отримав від власника за рахунок заінтересованої сторони тощо, суд зможе взяти до уваги як докази у кримінальних провадженнях щодо злочинів і проступків лише у разі відповідності їх усім необхідним принципам КПК України та перевірки їх за формулою: належність, допустимість, достовірність і достатність*.

Питання затримання особи, підозрюваної у вчиненні кримінального проступку, регулюються статтею 298-2 КПК України. Уповноважена службова особа має право без ухвали слідчого судді затримати особу, підозрювану у вчиненні кримінального проступку у випадках, передбачених пунктами 1 і 2 частини першої статті 208 КПК України, якщо особа: відмовляється виконувати вимогу щодо припинення проступку або чинить опір; намагається залишити місце вчинення проступку; під час безпосереднього переслідування не виконує законних вимог службової особи; перебуває у стані сп'яніння та може завдати собі або оточуючим шкоди.

Тому можемо зробити висновок, що на практиці підстав для затримання особи, яка вчинила кримінальний проступок або підозрюється у вчиненні кримінального проступку, ще більше для працівників правоохоронних органів порівняно з такими підставами щодо особи, яка вчинила злочин або адміністративне правопорушення. Але під час затримання підозрюваної особи у вчиненні кримінального проступку КПК України встановлені інші часові рамки.

Відповідно до ч. 2 ст. 298-2 КПК України затримання здійснюється не більше ніж на 3 години з моменту фактичного затримання. Водночас, згідно з п. 1 ч. 4 цієї статті, особу може бути законно затримано на строк до 72 годин за умов, передбачених пунктами 1–3 частини першої цієї статті та з дотриманням вимог статті 211 КПК України (фактично так само, як і під час злочину).

Щодо повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального проступку, дізнавачем складається повідомлення про підозру у вчиненні кримінального проступку і погоджується з прокурором, тобто застосовується такий підхід, що й під час розслідування злочинів.

Дізнання, як і досудове розслідування загалом, **може бути зупинено** після повідомлення особі про підозру у разі, якщо:

- 1) підозрюваний захворів на тяжку хворобу, яка перешкоджає його участі у кримінальному провадженні, за умови підтвердження цього відповідним медичним висновком;
- 2) оголошено в розшук підозрюваного;
- 3) наявна потреба у виконанні процесуальних дій у межах міжнародного співробітництва.

Правозастосовна практика свідчить, що звернення до дізнавача або прокурора з будь-яких клопотань зовсім не так ефективно, як звернення до слідчого судді. Вочевидь автори чинного КПК України надто добре розуміли реалії правоохоронної системи, запроваджуючи інститут слідчого судді, що послідовно доводить свою ефективність.

КПК України доповнено статтею 298-4, нове в цьому таке: **одночасно із врученням повідомлення про підозру** особа інформуються про результати медичного освідування та висновку спеціаліста за їх наявності. У разі незгоди з ними **впродовж 48 годин особа має право звернутися до дізнавача** або прокурора з клопотанням про проведення експертизи. Варто акцентувати увагу, що право звернення до суду в цьому випадку чітко не обумовлено.

За результатами проведеного нами опитування 83 % адвокатів вказали на потребу у запровадженні можливості звернення до слідчого судді з аналогічним клопотанням, тоді як таку ідею підтримало лише 16 % прокурорів. Окремі респонденти серед опитаних прокурорів вказували на можливість затягування строків дізнання стороною захисту засобом щодо звернення з відповідними клопотаннями до слідчого судді без належних на те підстав.

У такому разі (клопотання про проведення експертизи) дізнавач або прокурор має право звернутися до експерта для проведення експертизи із дотриманням правил, передбачених КПК України.

У разі якщо впродовж встановленого строку особа не звернеться з клопотанням про проведення експертизи, відповідне клопотання може бути заявлено **лише під час судового розгляду**.

Щодо строків досудового розслідування кримінальних проступків, то, відповідно до ч. 3 ст. 219 КПК України, з дня повідомлення особі про підозру досудове розслідування проступку повинно бути закінчено: впродовж місяця – у разі повідомлення особі про підозру, якщо особою заявлено про питання щодо проведення експертизи; впродовж 20 днів – якщо підозрюваний не визнає вину або необхідно проведення додаткових слідчих розшукових дій чи підозрюваний є неповнолітнім; упродовж 72 годин – у загальних випадках.

Порядок продовження строків дізнання визначено в п. 1 ч. 4 ст. 219 та у ст. 294 КПК України, відповідно до яких цим правом наділений прокурор.

У статті 219 КПК України встановлено певні обмеження щодо можливості продовження строків дізнання, визначивши таку можливість лише з кримінальних проступків, зазначених у частині 4 статті 219 КПК України, і не може бути більше одного місяця з дня повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального проступку.

Згідно з ч. 4 ст. 298-2 КПК України прокурор зобов'язаний не пізніше трьох днів після отримання матеріалів дізнання разом з повідомленням про підозру, а в разі затримання особи в порядку, передбаченому ст. 298-2 КПК України, впродовж двадцяти чотирьох годин здійснити одну із зазначених дій: 1) прийняти рішення про закриття кримінального провадження; 2) повернути дізнавачу кримінальне провадження з письмовими вказівками про проведення процесуальних дій з одночасним продовженням строку дізнання до одного місяця та звільнити затриману особу (у разі затримання особи в порядку, передбаченому частиною 4 статті 298-2 цього Кодексу); 3) звернутися до суду з обвинувальним актом (клопотанням); 4) у разі встановлення ознак **злочину** направити кримінальне провадження для проведення досудового слідства.

За результатами проведеного нами опитування, 61 % прокурорів вказує на стислі строки дізнання та потребу у їх перегляді.

У разі прийняття прокурором рішення про звернення до суду прокурор зобов'язаний забезпечити **надання копій** матеріалів дізнання засобом щодо **їх вручення**. У разі відмови отримати чи зволікання з отриманням особи вважаються такими, що отримали доступ до матеріалів дізнання. Про відмову від отримання копій матеріалів дізнання складається відповідний протокол, який підписується прокурором, якщо особа не з'явилася для отримання копій матеріалів дізнання.

За результатами проведеного нами опитування, 96 % прокурорів вказали на ефективність такого рішення щодо надання копій матеріалів дізнання засобом щодо їх вручення. Водночас окремі респонденти вказали на потребу у розширенні такої практики також для досудового слідства.

Особливості закінчення дізнання: надання копій для ознайомлення (замість вимог статті 290 КПК України) «закінчується», а не завершується, завершується відкриттям матеріалів. Тому правильно вживати термін «закінчення дізнання», адже прокурор передає справу до суду, не чекаючи ознайомлення, повідомлення про завершення та процес відкриття матеріалів відсутні (але вручає копію матеріалів дізнання).

Спрощене судове провадження щодо кримінальних проступків можливе за таких умов. Відповідно до ч. 3 ст. 302 КПК України до обвинувального акта з клопотанням про його розгляд у спрощеному провадженні повинні бути додані такі заяви: 1) письмова заява підозрюваного про це, складена у присутності захисника, в якій би було беззаперечним визнання своєї винуватості та згода із встановленими дізнанням обставинами проступку, зі згодою на обмеження права апеляційного оскарження; 2) письмова заява потерпілого зі згодою із встановленими дізнанням обставинами проступку та зі згодою на обмеження апеляційного оскарження.

Порушення зазначених вимог має наслідком повернення обвинувального акта, наприклад відсутня письмова заява потерпілого або вона не містить згоди із встановленими досудовим розслідуванням обставинами. У цьому випадку обвинувальний акт щодо кримінального проступку підлягає поверненню прокурору. Законодавець не передбачив норму, в якій була б можливість *викликати учасників до суду*. Вбачається, що суд за власним переконанням має право призначити розгляд у судовому засіданні обвинувального акта щодо вчинення кримінального проступку та викликати для участі в ньому учасників кримінального провадження, якщо визнає це за необхідне.

За результатами проведеного нами опитування, 74 % адвокатів та 92 % прокурорів вказують, що запровадження інституту кримінальних проступків суттєво сприяло спрощенню досудового розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень відповідної категорії.

Щодо можливості розширення практики спрощення процедур кримінального провадження на інші категорії злочинів, 68 % адвокатів та 73 % прокурорів висловлюються позитивно.

Висновки. Практика правозастосування інституту кримінальних проступків свідчить про очевидні позитивні тенденції щодо деформалізації кримінального процесу, спрощення громіздких кримінальних процесуальних процедур і загального пришвидшення процесу досудового розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень відповідної категорії. Враховуючи зазначене, ідея розширення застосування процедур дізнання щодо кримінальних правопорушень невеликої тяжкості вбачається перспективною для подальших наукових досліджень та обговорення науковою спільнотою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Власова Г. П. Спрощене кримінальне судочинство за діючим законодавством України. *Науковий вісник Дніпропетровського університету внутрішніх справ*. 2014. № 4 (74). С. 340–347.
2. Власова Г. П. Спрощення кримінального судочинства як засіб оптимізації слідчо-судової практики в Україні. *Малий та середній бізнес*. 2015. № 1–2. С. 82–86.
3. Власова Г. П. Порівняльна характеристика спрощеного кримінального судочинства Польщі та Швейцарії. *Університетські наукові записки. Часопис Івано-Франківського університету права ім. Короля Данила Галицького*. 2014. Вип. 10. С. 43–48.
4. Власова Г. П. Межі провадження щодо кримінальних проступків за прикладом зарубіжних країн. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2015. № 1. С. 34–36.
5. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування / Офіс Генерального прокурора : вебсайт. URL : <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення: 26.02.2024).
6. Висновок Генерального Директорату з прав людини та верховенства права Ради Європи стосовно проекту Закону України № 7279 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень», DGI (2018) 07. URL : <https://rm.coe.int/coe-ukraine-law-on-misdemeanours-oct-2018-final/16808eaeaf> (дата звернення: 20.02.2024).

7. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень : Закон України від 22 листопада 2018 р. № 2617-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19#Text> (дата звернення: 16.02.2024).

REFERENCES

1. Vlasova, H. P. (2014). Sproshchene kryminal'ne sudochynstvo za diyuchym zakonodavstvom Ukrayiny [Simplified criminal proceedings under the current legislation of Ukraine]. *Naukovyy visnyk Dnipropetrovs'koho universytetu vnutrishnikh sprav [Scientific Bulletin of the Dnipropetrovsk University of Internal Affairs]*. № 4(74). 340–347 [in Ukrainian].
2. Vlasova, H. P. (2015). Sproshchennya kryminal'noho sudochynstva yak zasib optymizatsiyi slidcho-sudovoyi praktyky v Ukrayini [Simplification of criminal proceedings as a means of optimizing investigative and judicial practice in Ukraine]. *Malyi ta seredniy biznes [Small and medium business]*. № 1–2. 82–86 [in Ukrainian].
3. Vlasova, H. P. (2014). Porivnyal'na kharakterystyka sproshchenoho kryminal'noho sudochynstva Pol'shchi ta Shveytsariyi [Comparative characteristics of simplified criminal justice in Poland and Switzerland]. *Universytet-s'ki naukovy zapysky. Chasopys Ivano-Frankivs'koho universytetu prava im. Korolya Danyla Halyts'koho [University scientific notes. Journal of the Ivano-Frankivsk University of Law named after King Danylo Halytskyi]*. No. 10. 43–48 [in Ukrainian].
4. Vlasova, H. P. (2015). Mezhi provadzhennya shchodo kryminal'nykh prostupkiv za prykladam zarubizhnykh krayin [Limits of criminal proceedings based on the example of foreign countries]. *Pivdennoukrayins'kyi pravnychy chasopys [South Ukrainian legal journal]*. № 1. 34–36 [in Ukrainian].
5. Pro zareyestrovani kryminal'ni pravoporushennya ta rezul'taty yikh dosudovoho rozsliduvannya [About registered criminal offenses and the results of their pre-trial investigation]. *Ofis Heneral'noho prokurora [Office of the Prosecutor General]*. URL : <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> [in Ukrainian] (2024, February 26).
6. Vysnovok Heneral'noho Dyrektoru z prav lyudyny ta verkhovenstva prava Rady Yevropy stosovno proektu Zakonu Ukraine № 7279 «Pro vnesennya zmin do deyakykh zakonodavchykh aktiv Ukrayiny shchodo sproshchennya dosudovoho rozsliduvannya okremykh katehoriy kryminal'nykh pravoporushen'» [Conclusion of the General Directorate for Human Rights and the Rule of Law of the Council of Europe regarding the draft Law No. 7279 "On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Regarding Simplification of Pretrial Investigation of Certain Categories of Criminal Offenses"], DGI (2018) 07. URL : <https://rm.coe.int/coe-ukraine-law-on-misdemeanours-oct-2018-final/16808eaeaf> [in Ukrainian] (2024, February 20).
7. Zakon Ukrayiny pro vnesennya zmin do deyakykh zakonodavchykh aktiv Ukrayiny shchodo sproshchennya dosudovoho rozsliduvannya okremykh katehoriy kryminal'nykh pravoporushen' 2018 [Law of Ukraine on Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Simplification of Pretrial Investigation of Certain Categories of Criminal Offenses]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19#Text> [in Ukrainian] (2024, February 16).

H. Vlasova, D. Hurina, I. Kalancha. CRIMINAL OFFENSES AND THEIR INVESTIGATION: IS IT THAT SIMPLE?

The need for legislative regulation of the application of the provisions of the Criminal Procedure Code of Ukraine regarding the specifics of the pre-trial investigation of criminal offenses and their trial has both theoretical and practical significance. Distorted interpretation of the norms by various subjects of the criminal process leads to a wrong perception of the legislator's idea of simplifying criminal proceedings.

The article examines scientific and practical approaches to criminal misdemeanors, the stages of formation, definition of concepts and clarification of terminology, the mechanism of application taking into account the needs of practice.

Key words: criminal misdemeanors, investigative bodies, investigator, criminal procedural code, criminal process.

Стаття надійшла до редакції 5 березня 2024 року